

A székesfehérvári bazilika feltárása.

A székesfehérvári bazilika területén történt feltárások kezdete 1839-re nyúlik vissza, mikor a püspökkert kutjából vízvezető alagutat építettek ki az utcára, hogy a közönség is használhassa a kut vizét. Ez az alagut északkelet-délnyugat irányban átszelte a bazilika területét is, ahol három sír került felszínre arany mellékletekkel. E sírokat *Henszlmann Imre* a Buzlai-család 1481-ben készült temetkező helyének tulajdonítja. Ugyanekkor a déli hajó 5. és 6. pillére között hatalmas sírboltra akadtak több márványkoporsó összetört darabjaival és aranyholmikkal. A feldúlt sírbolt *Henszlmann* szerint II. Ulászló családjáé volt. A második fejtárás 1848-ban történt III. Béla és neje koporsóinak felfedezésével, melyeket *Érdy János* ásott ki és szállított föl Budapestre a Magyar Nemzeti Muzeumba. Ezt követték *Henszlmann Imre* nagy előtanulmányokkal történt rendszeres ásatásai 1862-ben a bazilika déli hajójának, 1874-ben a püspökkert területén levő részének, 1882-ben a déli hajó nyugati felének feltárásával és a feltárt részeknek újból való eltemetésével.

A székesfehérvári bazilikának 1936-ban megkezdett, újból való feltárására Szent István halálának 900-ik évfordulója adott alkalmat. Az eszmét *dr. Say Géza* pendítette meg, amit a székesfehérvári muzeumegyesület örömmel fogadott és vette kezébe a kezdeményezést. Maga nem vállalkozhatott e nagy anyagi áldozatot kívánó feladatra, tehát Székesfehérvár városához fordult kérve, hogy a bazilika falainak kiásását és azoknak megfelelő alakban való fenntartását vegye föl a Szent-István centenárium munkatervébe.

A város a muzeumegyesület előterjesztését elfogadva készséggel vállalta a további intézkedéseket. Ez intézkedések előkészítése és keresztülvitele *gróf Széchenyi Viktor* főispán és *dr. Csitáry G. Emil* polgármester érdeme, kik az őskoronázó város szentistváni jellegének kidomborítására fáradságot nem ismerő buzgósággal láttak hozzá. A nagy feladat megoldásához sikerült megnyerni *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanolyan szellemtől áthatott, történelemmel átitatott lelkületét és áldozatkészségét is, aminek birtokában aztán megindult a munka. Először a terv jogi részét rendezték. A bazilikai falaknak ugyanis csak kis része városi terület, nagyobb fele a püspökkertben fekszik, aminek feltárásához a püspökség engedélyére volt szükség. *Shvoy Lajos* megyéspüspök a püspökség érdekeinek

szem előtt tartásával szívesen adta meg az engedélyt és hozzájárult ahhoz is, hogy a kibontott falak konzerválása és környezetük megfelelő rendezése után a nagy közönség és az idegenek által is megtekinthetők legyenek. Az ásatás költségeit *dr. Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter volt szíves vállalni. A munkálatokkal a Műemlékek Országos Bizottságát bízta meg, melynek képviselőjében *dr. Gerevich Tibor* elnök tárgyalta le a teendőket az illetékes tényezőkkel, *Lux Kálmán* alelnök pedig a feltárásokat irányította. A helyszínen *Kiss Dezső* építésmérnök volt a munkálatok vezetője. A kutatás embertani részét *dr. Bartucz Lajos*, a budapesti Pázmány-Péter Tudományegyetem antropológiai intézetének vezetője vállalta. *Lipp Imrét* és *Kurzenreiter János* asszisztenseket bízta meg a csontvázak kibontásával. Munkavezető vitéz *Szakály István* volt. A székesfehérvári múzeum *Marosi Arnold*, *Dormuth Árpád*, *dr. Polgár Iván* és *Joachim József* útján az ásatás állandó megfigyelésével, a leletek összegyűjtésével kapcsolódott belé a nagy terv kivitelébe.

Az ásatás művészettörténeti tanulságai.

Henszlmann Imre az 1862-ki ásatásokat előkészítő, a M. T. Akadémia ülésén felolvasott jelentésében azt írja, hogy a székesfehérvári bazilika történetének öt szakasza van. Az első Szent-István bazilika-stílusú temploma, ezt követte egy korai, majd késői román átépítés, a negyedik és ötödik állapot Károly Róbert illetőleg Mátyás király csúcsíves átépítése. Később ez álláspontját megváltoztatta és csak egy románstílusú átalakítást vett fel, a Szent-István-féle bazilikának III. Béla által történt átalakítását.

Szent István bazilikája a királynak Rómával való szoros viszonya alapján Henszlmann szerint valószínű, a nagy római bazilikák, főként talán Szent Pál bazilikájának mintájára készült. Kelet felé kinyúló, félkörű apszisszal végződött, az apszisz előtt kereszthajója, nyugaton pedig oszlopos előcsarnoka volt. Négy zömök tornya külsőleg erőd jeleget adott neki. Belseje hosszában három hajóra tagozódott, melyeket 23 pár hengeres oszlop választott el egymástól. Az ásatások alkalmával azonban Henszlmann csak hét pár oszlopot talált és ezek nem hengeresek, hanem négyszögletes pillérek. Ezt a feltevésétől való eltérést a III. Béla idejében történt átalakítással igyekezett megfejtetni, amikor is a hengeres oszlopok helyett pillérek épültek és számuk 23 párról 7 párra kevesbedett.

Szent István bazilikájának ily módon való elképzelését már a Henszlmann-féle ásatások szemtanuja, Czobor Béla is kétségbe vonta és kétségét a jelenlegi ásatások is igazolták. A feltárások-

ban ugyanis az elképzelt 23 pár hengeroszlopnak nincs elfogadható nyoma. Különben is ezzel a beosztással a székesfehérvári bazilika három pár oszloppal felülmulta volna a római Szent Pál bazilikát, ami valószínűtlen. Az ásatások szerint a tény az, hogy a Szent-István-féle bazilikának csak hét pár oszlopa volt, tehát eggyel több, mint a pécsinek. Ezek is nem hengeresek, hanem négyszögűek. Csak az apszisztól számított harmadik pillérnél van eltérés, ahol négy karélyos oszlop állott. Így van ez a pécsi székesegyháznál is. Itt az eltérő oszlop a szentélyt a templom többi részétől elválasztó határt jelzi és így lehetett ez Székesfehérvárott is.

A székesfehérvári bazilikával kapcsolatos másik művészettörténeti kérdés az árpádkori székesegyházak négy tornyúsága, mint különleges magyar vonás. Henszlmann első feltevése szerint a bazilikának kezdetben nem volt tornya. Így van ez az olaszországi IX—X. századi bazilikáknál is. Ha van tornyuk, ez különálló harang torony. A feltevést az ásatások e tekintetben sem igazolták. A feltárások folyamán ugyanis Henszlmann három torony alapzatot állapított meg: kettőt keleten, egyet nyugaton. Bizonyára ennek is volt párja még pedig a püspöki palota kapunyílása körül a kerti részen, ahol még nem volt ásatás.

Eszerint a székesfehérvári bazilikának négy tornya volt a római kasztrumok mintájára és így épültek volna a többi árpádkorabeli székesegyházaink is. Az újabb kutatások azonban e feltevést megcáfolták. Így a pécsi székesegyháznál, melynek jelenleg négy tornya van, kiderült, hogy a tornyok alapfalainak építésmódja eltérő, tehát nem lehetnek egykorúak. Eredetileg csak két tornya volt a templomnak. Ugyanígy van az esztergomi árpádkori templommal is, hol a keleti tornyok oly gyengék, hogy legfeljebb lépcsőtornyok lehettek. A veszprémi, a győri és a legújabban feltárt egri székesegyházaknál szintén csak két nyugati tornyot lehetett megállapítani.

Megvizsgálva a székesfehérvári bazilika eddig feltárt három toronyfalnak tartott alapzatát, a három alapzat teljesen elüt egymástól. Az apszisz déli oldalán feltárt toronyalapokról Henszlmann is elismeri, hogy a torony gyenge alapzatainál fogva nem lehetett magas és bolthajtása nem volt. Az 1936-ki ásatások alkalmával előkerült a torony belső területének cementszerű padozata is. Párja az apszisz déli oldalán bár nagyobb térfogatú, de gyenge falazata miatt ez sem lehetett erődtorony. Szőnyi Ottó szerint ezek a szentélyhez simuló, vékonyfalú, négyszögű helyiségek, mint sekrestye vagy a papság tartózkodási helye, kizárólag istentiszteleti célokat szolgáltak, továbbá itt őrizték a koronázási jelvényeket és a bazilika egyéb drágaságait. A templom nyugati szakaszán feltárt négyszögű alapok már viselhettek tornyot, de

mert anyagban, méretben elütnek az állítólagos keleti tornyok alapzatától, nem lehetnek velük egykorúak.

A valószínű feltevés tehát, hogy a szentistváni bazilikának eredetileg nem volt tornya. Ha pedig volt, mint ezt Henszlmann szerint némelyek állítják, az csak különálló harangtorony lehetett, mint a trieszti, aquileiai és általában az isztriai bazilikáknak. Szent István inkább innen, mint a távolabb fekvő Rómából vette a mintát építendő templomához. Ezt látszanak igazolni azok a falmaradványok, melyek a városház előtti téren a Bory-féle püspökkút alatt kerültek elő gerendás alapépítménnyel. Itt állhatott valamikor a bazilika harangtornya, mely később, talán III. Béla korában alakult két tornyú templommá. A török hódoltság korából származó metszetek mindig két nyugati toronnyal ábrázolják a székesfehérvári templomot a négytornyúság cáfolatául és ezt a mondottak szerint a jelenlegi ásatások is megerősítették.

Árpádházi templomépítésünk ama magyar különlegessége, hogy a tornyok alsórésztől nyílás vezetett át a fő- és mellék-hajókba, miként ez a XIII. század első tizedében épült lébényi és a néhány évtizeddel későbbi jáki templomoknál látható, a székesfehérvári bazilikánál bizonytalan. A tornyoknak ugyanis csak a felszín alatti alapfalai maradtak fenn. Hogy a felettük emelkedő falak zárt négyszöget alkottak-e vagy nyílásokkal voltak át-törve, nem állapítható meg. *Marosi Arnold.*

Feltárások.

A bazilika feltárt részei közül szép képet tár elénk a megmaradt apszisz részlet (II. t. 4. k.) mely teljesen megfelel Henszlmann leírásának. Kocka alakra faragott, sárgás fehér, kemény márványhoz basonló mészkövei szigorú pontossággal és gondos összeillesztéssel következnek egymásra. Egykor mozaikszemekből összerakott képek díszítették, amelyekből ez alkalommal csak széthullott, változatos színű üvegszemek kerültek elő. A korábbi leletek is csak pár centiméter átmérőjű alaktalan rögök. Az apszisz északi és déli oldalánál talált tornyoknak tartott, négyzetalakú alapfalokról már megemlékeztünk. Az apsziszt lezáró egyenesnek déli részén feltárt építmények lépcső- és korlát maradványok lehetnek. (II. t. 3. k.)

Nagyon tanulságos a megmaradt pillérek megfigyelése. Az apsziszhoz legközelebb eső, első pillérnek felülete három részre tagozódik. (III. t. 5. k.) A közepe nagyjában négyzet alakú kemény, fehér mészkőből áll. Kerületi szegélye lazább sóskuti mészkő. Az észak felé kiugró toldalék támasztó pillér. A középső mező kibontott délkeleti sarka klasszikusan tagozott attikai oszlophoz hasonló, román stílusú, 91 cm. magas pillérlábazat. (III. t. 6. k.)

Ez volt a szentistváni templom pillére. A román pillért körülvevő, lazább faragványok már csúcsíves stílusúak. Szép részletük az észak felé kiugró gerinc tagozott, körtealakú lábazata. E gotikus körülépítés Károly Róbert idejéből való, ki a templomnak boltíves kőmennyezetet adott és ennek tartására a szentistváni pilléreket meg kellett erősíteni. A pillér északi falához támaszkodó tagozat nincs vele szerves kapcsolatban, csak melléje épült, tehát nem lehet vele egykorú. Ez a rész a templomnak Mátyás idejében történt átalakításából származik.

E pillér környezete érdekes képet nyújt a bazilika padozatról is. A 91 cm. magas pillér ugyanis cementszerű alaprétegre helyezett márványpadozaton nyugszik. Ez volt Szent István templomának burkolata. E felett 40 cm. magas törmelék és töltés következik, majd Károly Róbert templomának ugyancsak cementre rakott vörös márvány lapokból álló padozata, melyet helyenként téglá burkolat vált föl. A Mátyás-korabeli támasztópillérek a vörösmárvány padozat fölé épültek.

A második pillér szerkezete azonos az előbbiével, de rosszabb állapotban. (III. t. 7. k.) A pillér gotikus párkányai itt töredezték. A körtealakú kiugrás helyén nagyobb, három bordával tagozott gerinclábazat van. A jelen ásatáskor *Lux Kálmán* látva az oldalpillérnek a pillér törzzsel való laza összefüggését e nyulványokat nem pilléreknak, hanem bizonyos emlékművek pillérekhez támaszkodó alapépítményének vélte. Itt sejtette Mátyás király sírját, miért is azt lebontatta. A vakolattal és vaskapcsokkal összerősített két rétegben elhelyezkedő faragványos köveket eltávolítva kemény cementszerű alapzatra bukkant. Ezt is megkísérelte feltörni, sírnak azonban nem akadt nyomára. A lebontás mégis tanulságos volt. A szétszedett kövek ugyanis román és csúcsíves faragványok voltak, érdekes bizonyosságul annak, mint használták fel az átalakítás folytán kikerült vagy egyéb épületek lebontásából származó megmunkált köveket az újabb építésekénél.

Nagyon érdekes az első és második pillér közti részlet, ahol kőlappal takart sírkamra került elő, melyet képünkön deszkalap takar. (IV. t. 9. k.) A sírkamra nyílása lépcsőzetes magaslapon fekszik. Fedelét eltávolítva belseje kettős sírkamrát mutat, amelyet áttört kőlap választ el egymástól. Az alsó nagyobb, a felső kisebb gyermeksírkamra lehetett. Az alsó faragott kövekkel kirakott, amelyek miként a lépcsők kövei is, azonosak a szentistváni építmények köveivel, tehát ebből a korból valók. A felső sírkamra téglából áll, ami arra vall, hogy később, vegyesházi királyaink idejében épülhetett a már itt levő sírkamra fölé. Ugyanitt a lépcsőzet előtt egy nagyobb, szintén téglából épült, boltozatos sírkamra is látható, melynek déli szélén még megvan az árpádok korabeli lépcsőzet fölé hordott feltöltés. E sírkamrákat Henszlmann.

nem tárta fel, nem is említi azokat. A püspökkert falának közelsége miatt nem férhetett hozzájuk, tehát a pillérektől délre fekvő területet kutatta át, ahová későbbi kutatásai alapján Nagy Lajos vörösmárvány díszes sírkápolnáját helyezte. Hogy e területnek különös rendeltetése lehetett, igazolja a támasztó pillérek egymás felé néző köveinek két szemközti bevágása, melyek valami elzáró korlát befogadására szolgálhattak.

A harmadik pillérnél figyelemre méltó, hogy a pillér Szent-István korabeli magja nem négyzetalakú, hanem négy levelű lóherére emlékeztető ívelt alak, mely képünkön a felülről való fényképezés miatt kissé torzult. (IV. t. 10. k.) Ugyanez a helyzet a pécsi bazilikánál is, ahol az eltérést az magyarázza, hogy itt kezdődött a szentély. Nagyon valószínű, így volt ez Székesfehérvárott is és itt állt az a hatalmas diadalív, mely a hajóból átvezetett a szentélybe. A szentély tehát, miként Pécsen is, két részre különült: az egyik az apsziszt foglalta magában, előrésze pedig kinyúlt a hajóba a harmadik pillérig. E pillér még arról is nevezetes, hogy 1848-ban tőle délre tárták fel III. Béla és neje vörösmárvány koporsóit csontvázaikkal együtt és még három másik sírt.

A negyedik és ötödik pillérnek semmi nyoma. Pusztulásuk 1839-ben a püspöki palota csapadéklevezető csatornájának elkészítése alkalmával történt, amikor köveiket kiszedve iszapfogó vízmedence került a helyükre. A hatodik és hetedik pillér a püspöki palota mellé épült boltok előtti gyalogjáró területére esik. Az ezektől nyugatra eső és a püspöki palota déli falá va szomszédos alapfalak hovátartozása még bizonytalan. (IV. t. 8.k.) Az itt látható pillérszerű falkiugrás egyik sarkán hatalmas köralakú oszlop talapzata bontakozott ki, amelyet már Henszlmann is feltárt és egyik bizonyosságát látta benne a bazilika oszlopos berendezésének. Az oszlop azonban kívül esik a pillérek közép-vonalán és így nem lehet a szentistváni bazilika oszlopainak maradványa. Valószínű mint építő anyagul felhasznált római maradvány került ide, amire nem ez az egyedüli eset. A másik képünkön látható falkiszögélésnek ép az az érdekessége, hogy egy feliratos és egy domborműves római faragványt találtak kövei között.

A déli pilléreknek megfelelő északi pillérsor teljesen elpusztult. Mikor ugyanis Mária Terézia idejében az általa alapított püspökség számára a romok felett az építendő püspöki palota területét kijelölték és a határvonalat a püspökség telke meg az úttest között a püspökkert későbbi falának irányában meghúzták, a romoknak az uttestre eső részét betemették és ezek fennmaradtak. A püspöki területen azonban, mikor a palota építését megkezdték, a romoknak nemcsak kiálló részeit hordták el építő

anyagának, hanem azok alapjait is kibányászták annál jobban, minél közelebb estek az épülő palota falához. Ennek folytán északon csak az apszisz melletti falak maradtak meg és egy kis falrészlet a templom nyugati felében. Ez is csak azért, mert a fal külső felülete mellett meszes gödör volt. Ezt a részt tehát nem bántották, belső felét azonban a meszes gödörrel határos kősor kivételével elhordták.

A székesfehérvári ásatások legújabb eredménye a Bazilikatér és Szent-korona utca sarkán feltárt románstílusú apszisz, mely bizonyára egy kisebb kápolna maradványa. (I. t. 2. k.) Kockaköveinek gondos összerakása egyezik a bazilika apsziszának építésmódjával. Külső domború felületét felmenő áloszlopok díszítik. Belső homorú felületén barnás-veres festéknyomok láthatók. Korai románstílusánál fogva hazánkban egyik ritka és ép azért nagyon becses emléke. Megérdemli, hogy a legnagyobb gondossággal kezeljük és mint árpádkori építészetünk egyik gyöngyszemét igyekezzünk megbecsülni.

Mi lehetett ennek a kis építészeti ékszernek rendeltetése? Semmikép sem az, amit Jankovics Miklós az 1700. évek végén írt feljegyzéseiben olvashatunk nagyon valószínűleg erről az épületről, hogy a hajdan itt létező őskeresztény sírkamra maradványa. Nemcsak azért, mert Székesfehérvárott római telep nem volt, az építés stílusa is ellene mondanak a feltevésnek. Tény az, hogy Szent István korából való és a bazilika mellett állván lehetett itáliai minta után keresztelő kápolna vagy mert a prépostság területén épült, talán annak a kápolnája. Mindezeket mellőzve nekünk fehérváriaknak legkedvesebb az a gondolat és ehhez ragaszkodnunk kell, hogy ez a kápolna Szent István sírkápolnája volt és ehhez méltóképen kell azt majd restaurálni. *M. A.*

Az ásatás régészeti leletei.

Az ásatás régészeti eredménye nem felel meg annak a várákoszásnak, mellyel a nagyközönség viselkedett az ásatások iránt. Királysírok feltárásáról lévén szó, mindenki azt hitte, hogy itt majd arany koronák, gyűrűk és egyéb drágaságok kerülnek napfényre és gazdagítják múzeumunkat. Akik azonban ismerik a bazilika történetét és a régebbi ásatások eredményét, nem osztoztak e várákoszásban. Az árpádok idejében ugyanis még nem volt szokás a gazdag, ékszerekkel való temetkezés. A székesfehérvári bazilikában a csontvázak nagyrészt a padozat alá mélyesztett egyszerű fából, kőből vagy téglából készült koporsókban pihentek, melyek, miként a római koporsók, a fejtől lefelé fokozatosan szélesedtek és kissé meggörbülve hosszanti oldalaik dongalakot mutatnak. Idegen tárgy, melléklet kevés esetben volt a csont-

1. tábla.

1. kép. Dr. Hóman Bálint, vall.- és közokt. miniszter megkezdi az ásatást.

2. kép. Szent-István sírkápolnájának apszisa.

4 ■ kép. Részlet a bazilika apszisából.

3 ■ kép. Jobbról az 1. és 2. pillér, előttük sírkamrák, ezek felett szentélykorlát, a háttérben apszisz.

III tábla.

5. kép. Az 1. sz. pillér oldalnézete.

6. kép. Az 1. sz. pillér kibontott román lábozata.

7. kép. A 2. sz. pillér a támasztó pillér eltávolítása után.

8. kép. A püspöki palota déli falánál feltárt pillérszerű falkigrások.

9. kép. A 1. és 2. sz. pillérek közti sírkamrák lépcsőzettel.

10. kép. A 3. sz. pillér ivelt középrésszel.

vázak mellett. Ép azért Henszlman csak taláalomra állapította meg, minden megbízhatóság nélkül, kik pihentek az egyes sírokban. Az egyetlen kivétel III. Béla és neje Antiochiai Anna, kik vörösmárvány koporsókban voltak eltemetve felirat és díszítés nélkül. Királyi voltak a férfi csontvázon talált korona, zománcozott melléksz, aranygyűrű, a tetem mellé helyezett kard, jogarpálca és sarkantyuk, a női csontvázon korona és aranygyűrű árulták el, ami aztán alapot nyújtottak annak megállapításához is, mely királyi párnak földi maradványai.

A fényűző temetkezés az Anjouház alatt jött divatba feliratokkal és a halott alakjával díszített síremlékekben gazdag mellékletekkel. Így Károly Róbertről tudjuk, hogy arany koronával, sarkantyúval, továbbá kövektől és gyöngyöktől ragyogó vörös dolmány és nadrágban temették el, Nagy Lajos és Mátyás pedig díszes sírkápolnákat készíttettek maguknak. Díszes voltak és a bennük rejlő kincsek okozták e pompás síremlékek pusztulását, mert magukra vonva a figyelmet nemcsak a hódító török esett neki, de a visszafoglalások alkalmából a keresztény csapatok sem kimélték azokat és így csak teljesen kifosztott, üres sírkamrák maradtak reánk.

Ennek a háborús pusztításnak és a régebbi ásatásoknak, mikor a kibontott falakat újra betemették, lehet tulajdonítani, hogy a mostani feltárásoknál előkerült leletanyag nagyon kevés kivétellel csak újabbkorú cserépdarabokból és a szemétdombokon található lim-lombból áll annak jeléül, hogy az ásatások befejeztével mit használtak föl töltő anyagnak. Innen magyarázható, hogy muzeális értékű darab alig akadtt közöttük. Legértékesebb darabok: egy arany pecsétygyűrű, mely felirata és vésete szerint Drugeth Fülöp nádoré volt és egy kis boglár madáralakokkal és románstílusú zománcdíszsel. Két arany pénz is került elő: az egyik veencei arany, a másik török. Feljegyzésre méltó három római faragvány kivételével, amelyek mint építőanyag használtattak fel, a római leletek teljes hiánya, ami újabb bizonyossága annak, hogy Székesfehérvár helyén nem volt római telep.

Az előkerült három római kő közül az egyik dr. Polgár Ivánnak a Fejérmegyei Napló 1936 október 7-ki számában megjelent ismertetés alapján Aelius Flavianus és Justianus sírkövének töredéke, mely a püspöki palota délnyugati sarkánál talált pillérbe volt beépítve. A sírkő feliratának fordítása: A megholtak szellemeinek. Aelius Flavianusnak, aki hajdan mint a második segédlegio katonája 9 évig szolgált, élt 30 évet. Aelius Justianusnak, ki ugyanabban a legióban 6 évig katonáskodott, élt 26 évet. Elestek a dáciai hadjáratban. A mészkőből készült sírkő megcsonkított maradványa 87 cm. hosszú, 61 cm. széles és 23 cm. vastag. Latin

szövege: D. M. | AEL FLAVIANO | QVOND MIL LEG II. |
AD STIP VIII VIX | ANNXXX AEL JVSTI | ANO MIL LEG EIVS |
DEM STIP VI VIX | ANN XXVI QVI DE | CIDERVNT IN EXP
ED | DAC..... Olvasása: Diis Manibus. | Aelio Flaviano | quon-
dam militi legionis II. | adjutricis stipendiario VIII. vixit |
annorum XXX. Aelio Justi | ano militi legionis ejus | dem sti-
pendiario VI vixit | annorum XXVI, qui de | ciderunt in expedi-
tione Dacia - - -

Az ugyanitt beépített másik római kő Bacchust ábrázoló dombormű mészkőből. Hossza 84, szélessége 80, vastagsága 55 cm. Az ülő Bacchus jobb kezében szőlő fürtöt, baljában repkénnyel övezett hosszú botot tart. A harmadik római faragvány a bazilika-hajójában a második pillértől északra 2·72 m. távolságban került elő a föld alatt. Anyaga homokkő, hossza 105–106, szélessége lent 114, fent 100, vastagsága 30 cm. A követ három darabban talállák. Mélyített közepén az a jelenet látható, mikor Medea férje hűtlensége miatt két gyermekét Mermerust és Pherust megöli. A követ a muzeum őrzi.

E római faragványokat meghaladólag is nagy értéket képviselnek a középkori faragványok. Kevés kivétellel kisebb és nagyobb csúcsíves töredékek, melyek nagyrészt a püspökkert lebontott kőfalaiból kerültek elő. Ma még rendezetlen raktári anyag. Igazi műbecsük majd akkor lesz látható, midőn összesítve a M. N. Muzeum által átengedett emlékekkel, a püspöki és muzeumi kőtár régebbi kőtári anyagával és a tervezett árkádok alatt elhelyezve a magyar középkori építészet szinte páratlan gazdag kincses házáat f. gják alkotni.

A szórványos leletek közül a már említett drágaköves arany pecsétgyűrű az apszisz északi végződésétől nyugatra 5·05 m. távolságban és 2·40 m. mélységben került elő minden egyéb kíséret nélkül. A gyűrűt legelőször *Joachim József* tanulmányozta. Megállapítása szerint Drugeth Fülöp nádor tulajdona volt, ki Italiából került hozzánk, mint Károly Róbert gyermekkori nevelője és tanítója, később a királyi hatalom megszilárdításában egyik leghűségesebb támasza és tanácsadója. Mint a királyné tárnokmestere több vármegyének, köztük Fejérmegyének volt ura. A nádori méltóságot 1323-tól 1328-ban bekövetkezett haláláig viselte.

Hogy a gyűrű csakugyan Drugeth Fülöp nádor tulajdona volt, azt pecsétlapjának körirata: S. Ph. PALATINI (Sigillum Philippi Palatini = Fülöp nádor pecsétje) igazolja. A nádorok sorában ugyanis Fülöp nevű csak egy van, Drugeth Fülöp. A gyűrűkőbe vésett madáralak is azonos a Drugeth-család címe-
rének seregélyével.

A gyűrű kiképzése az Anjou-kor csúcsíves jellegét mutatja.

Aranya világos sárga, minősége 18 karátos. A karika külső átmérője 23 mm, vastagsága 1,1 mm, szélessége 3 mm. A karika külső felületén gót betűkkel bevésve a három királyok neve: GASPAR-BALTAZAR-MELCHIOR olvasható. A pecsétlap közepét arany keretbe foglalt fekete színű féldrágakő alkotja a már fentebb említett madáralakkal. A kő kerülékalakú, mely formát követi az aranyfoglatat is. A kőbe vésett madár nyitott csőrű s a felső csőr vége lehajló, úgynevezett galymós csőr. Lábán négy ujj mintha ágat tartana s az ág felső végén három köröcske alakú bevésés látható. Az ág alsó részéből a madár felé hajló hosszúkás, vége felé hegyesedő levél ágazik el.

A kő aranyfoglatát három szalagmezőre lehet osztani. Közvetlen a követ érintő szalagot húsz, hosszúkás körszelet alakú bevésés díszíti. A középső legszélesebb szalag felső részén gótikus kereszt és a felirat: S. PH. PALATINI látható. A harmadik külső keskeny szegély szalag felső és alsó részén apró bevésett pontsor van, mi jobb és bal felől a gyűrű-karika kapcsolódásánál lekopott.

Mint sírmelléletek kerültek elő a következők:

1) A második számú kettős sír bolygatott női csontváza melltáján zöldpatinás földdel bevont aranykarikát és vele összefüggő bronzkarikát találtak.

2) A 18. számú bolygatott sír csontváza felett a honfoglalás kori sírokból ismert páros bronzcsüngő került elő. A csüngő felső tagja köralakú korong alul felerősítő füllel, felül rovátkás dísszel. A csüngőrész cseppidomban végződő szívalak, szélén rovátkás, közepén behajló indás dísz van. E sír tájkéről származó egyéb leletek: hengeres vaspánt fejes vasszeggel és két végén átlukasztott csontlemez.

3) A 25. számú sír melléletei: 12 ametiszt gyöngyszem, narancssárga gyöngyszem borostyánkőből (?), 8 aranyozott üveggyöngy és poncolt díszítésű zöld patinás fémszalag. E fajta gyöngyszemek a honfoglalás kori sírokban, köztük a székesfehérváriakban fordulnak elő, tehát ez a sír is oda sorozható.

4) A 29. számú sír első hátsíjolája felett románstílusú bronzoglár került elő. A köralakú lemez átmérője 3 cm. Közepén köralakban kiemelkedik és ehhez 3 háromszög csatlakozik. A háromszögekben kék zománccal körülvelt piros szívalakok láthatók. A köztük levő teret madáralakok töltik ki. A középső kiemelkedést kék és piros zománccal körülvelt négy lábú állat díszíti.

5) A 47. és 57. sírban két-két S alakban végződő halánték gyűrűt találtak, E sírok is közel esnek a honfoglalás korához.

6) A 67. sírből aranyozott bronzlemeztöredék került elő.

7) A 72. sír melléletei: bronzérem, rubinkő, aranygomb-

töredék, tengerikagyló töredéke, állkapocsrészek, rajtuk aranszövé-sű ruhafosztlányok, famaradványok ugyanolyan fosztlányokkal, fadarabokhoz tapadt szövetrészekből és bronzsodronyból álló övrészek, koporsószögek.

A többi mint egy ezer darabot kitevő egyéb lelet közül 2 csonttűt, 5 gyűrűt, köztük egy aranyat, 2 bronztűfejet, 28 különböző alakú gyöngyöt, számos mozaikszemet, 8 darab üveg-edény töredéket, 2 bélyeges tégely töredékét, egy kis zöldmázás, talpas török edényt, 16 festett vakolatdarabot, 8 ágyúgolyót, 2 puskagolyót, fejszét, bárdot, lópatkót, sarkantyut, levélrózsával díszített mészke töredékét, néhány padozatléglát osztottunk be a muzeum leltározott anyagába.

Érem vagy 50 darab került felszínre az ásatás folyamán. Egy-két római kivételével a többi magyar. Közülök, amennyiben rossz tartásukból ez megállapítható, 5 árpádkori, 25 vegyesházi, a többi Habsburg. Vegyesházi érmek legtöbbje Nagy Lajos és Zsigmond korából való (20 db.), ami az akkor itt virágzó életre enged következtetni. A talált két arany egyike valószínű II. Szulejmán (1520—1566) korából való, a másik velencei Dominicus Contasini idejéből (1659—75). *Marosi Arnold és Joachim József.*

Az ásatás embertani eredménye.

Mit várt az anthropologia a székesfehérvári ásatásoktól, erre irányadók dr. Bartucz Lajos-nak, a Pázmány Péter egyetem anthropologusának következő sorai: „Az eddigi ásatások történetének tanulmányozásából azt a meggyőződést szűrtem le, hogy Székesfehérváron kell még úgy bolygatatlan király síroknak, mint előkelő privát temetkezéseknek lenni. Bizonyítja ezt a már eddig talált sírok nagy száma és megerősít meggyőződésemben maga Henszlmann, aki munkáját e szavakkal zárja: Gazdagabb és érintetlen sírokat, mint milyeneket 1839-ben találtak, közvetlen a püspöki lak mögötti udvaron sejthetni, ide temetkeztek kiváló gazdag magányosok oly korban, melyben a halottakkal ékszereket és drága ruhákat eltemetni mindinkább szokás volt.“

Sajnos, ezt a várakozást az ásatások eddigi eredményei nem igazolták. A bazilika belső területén kerültek ugyan elő sírok és sírboltok, de ezek mint ki voltak fosztva. A korábbi ásatások 39 csontvázat eredményeztek, ezek nagyobb része azonban elkallódott. Az idő szerint a bazilika területén előkerült csontvázak közül csak a következők hollétééről van tudomásunk. 1) Arról az öt csontvázzól, melyek 1862-ben a templom délkeleti sarkán kerültek elő és Henszlmann Szent István családtagjainak mondja őket. Ezek azok a csontvázak, melyek előbb a város-

házán, majd a székesegyház kriptájába őriztettek, honnan a budapesti anthropologiai intézetbe kerültek. Jelenleg a budavári koronázó templom kriptájában vannak befalazva és folyamatban van Székesfehérvárra való visszaszállításuk. 2) III. Bélának és első feleségének csontváza és az a három csontváz, melyek 1848-ban velük együtt kerültek elő. Ezek is a budavári koronázó templomban pihennek az őket megillető díszes szarkofágban. De megvannak eredeti vörös márvány koporsóik is, melyek szintén visszakérülnek Fehérvárra. 3) A többi csontváz egy részének hollétére a jelenlegi ásatások vetettek világot. A 41. sz. sírfeltárását ugyanis egy halomra összehordott csontvázrészeket találtak. A csontok gondos kiszedése három napot vett igénybe, melyeket szétválogatva azok 10—15 csontvázhhoz tartoznak. A csontok minden valószínűség szerint kriptákból kerültek elő, amit bizonyít szép sárga színük és hogy a koponyák ürege földdel nem volt kitöltve. Gondos tisztogatáson mentek tehát keresztül és üresek voltak. Ugyanez áll a hosszú csontokra is.

Mindez arra vall, hogy e csontok csak a Henszlmann által 1874-ben kiásott csontvázak részei lehetnek, ki azokat ahelyett, hogy egymástól gondosan szétválasztva esetleg mellékleteikkel együtt további kutatás végett megőrizte volna, közös sírgödörbe halomra hányta a tudomány nagy kárára. Ma még ugyanis árpádkirályaink testi sajtóságainak megállapítására nagyon kevés adatunk van és az sincs kellőképp feldolgozva. Ez a nagyszámú, minden esetre királyi tetemekből származó csontváz lett volna hivatva, hogy az árpádkori temetők csontvázanyagának egybevetésével fényt derít az Árpádok ma még teljesen homályba burkolt fajtságának, rasszbeli eredetének és rokonságának fontos kérdéseire.

A mostani ásatások embertani eredményére vonatkozólag közöljük Bartucz Lajosnak a Fejérmegyei Napló husvéti számában megjelent ismertetését. E szerint az ásatások első pozitív eredménye, hogy nem csak kiástuk, hanem a tudományos vizsgálatok számára gondosan megmentettünk, megtalálási helyével, egyéb körülményeivel és mellékleteivel együtt megrögzítettünk és hitelesítettünk minden ép és bolygatott csontvázat, sőt minden, az ásatás bármely helyén előkerült szórványos emberi csontvázrész is.

Igy most már megvan a remény arra, hogy későbbi tudományos vizsgálatok alapján esetleg egymástól távolabb fekvő csontvázrészek összetartozása is megállapítható legyen, sőt ha valamilyen szerencsés történelmi vagy régészeti bizonyítékok előkerülnének, egy-két esetben azok személyazonossági megállapításáról is szó lehet. Mindenesetre tény, ha a régebbi ásatások nagyobb súly helyeztek volna a csontok megmentésére és rész-

letes tudományos leírására, a királyi csontvázak nagyrészének személyszerint való meghatározása ma nem ütköznék legyőzhetetlen nehézségekbe.

Egy másik fontos pozitív megállapítása a mult évi ásatásnak az, hogy sikerült megoldani a Henszlmann által kiásott csontvázak sorsának rejtélyét.

Henszlmann munkájában a legtöbb sírra vonatkozólag nem szól arról, hogy mi történt az ott talált csontokkal. Gondolhattuk, hogy talán megmentette valamennyit tudományos vizsgálatra s így azok III. Béla király csontvázával együtt Török Aurélhoz, majd a Mátyás templomba kerültek. Vagy talán ott hagyta őket a sírban, ahogyan éppen megtalálta?

Eddig inkább az első feltevés felé hajoltam. Erősített ebben a Műemlékek Országos Bizottságának egyik jegyzőkönyve is, amely arról szól, hogy „néhai dr. Henszlmann Imre által Szent István király elpusztult bazilikájának területén 1862, 1874 és 1882 években foganatosított ásatások alkalmával fölfedezett sírokból eredő csontok 1894 október 23-án ötládában Török Aurélnak tudományos vizsgálatra átadattak, majd 1900 június 27-én a koronázó altemplomban helyeztettek el.

Azt is megörökítette ez a jegyzőkönyv, hogy Török Aurélnak való átadás előtt „a fehérvári székesegyház sírboltjában elhelyezett ládák egy része feltörve és egy láda majdnem üresen találtatott” valamint, hogy „a papírszeletekre írt jegyzetekből, amelyekkel Henszlmann a koponyákat és egyes csontrészeket ellátta, egy sem volt feltalálható.”

Öt nagy ládában sok anyagot lehet elhelyezni, de ezekben sajnos nagyon kevés volt. A nevezett jegyzőkönyv tanúsítja ugyanis, hogy a bizottság csak öt csontvázat talált bennük, azok közül is kettőnek hiányzott a koponyája. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ez az öt hiányos csontváz a Szent István és Kálmán király sírboltjában előkerült csontokkal lesz azonos. Ezért felette kívánatos, hogy a Mátyás templomban elhelyezett csontvázak újból beható antropológiai vizsgálat tárgyává tétessenek.

De hol van a többi 28 csontváz? Tehát mégis a helyszínén maradtak, de nem eredeti sírjaikban, hogy utólagos ásatás esetleg hitelesítse azokat, hanem egy közös sírba összehányva és szinte felismerhetetlenségig összekeverve. A Henszlmann által Albert király sírkamrájának nevezett üregben találtuk meg ezt a tömegsírt, a magyar fajismeretnek és a nemzeti kegyeletnek ezt az égbekiáltó arculcsapását, ahol férfi és nő, felnőtt és gyermek, király, főnemes és pór csontvázai oly mesterien összetörve és összekeverve, egymásra hányva heverték, hogy hatalmas munka lesz, amíg sikerülni fog az összetartozókból csak néhányat is összekeresni s néhány jellegzetesebb csontvázat, ha hiányosan

is, legalább főbb részeiben összeállítani. Az épebben maradt combcsontok alapján 23 felnőtt egyént már is sikerült itt megállapítani.

Azt pedig, hogy tényleg koronás fők is vannak közöttük, több koponya tetején látható tenyérnyi széles, nagy ékszertől származó zöldes patina bizonyítja. Mert hogy nem pártáról, hanem a fejen hordott nagyobb ékszerről, vagy a halál után odatett jelvényről lehet csak szó, az kétségtelen abból, hogy valamennyi zöld patinás koponya felnőtt és idősebb egyéntől származik. Az egyik pl. 60 év körüli rövidfejű férfié s rajta a széles zöldes sáv a homlokról körül a nyakszirtre vonúl. Ismerető jegye magas, domború homloka, egyik metszőfokának fogtőgyulladás, mely a szájpardon sipolyt (fistula) okozott, továbbá arcának nemes vonásai. Egy másik ilyen patinás koponya 40—45 éves férfié lehetett, aki az agykoponya rendkívüli nagysága által tűnik ki. Vajjon nem éppen Kálmán király koponyája-e? Ki tudná előre megmondani? Ám valamelyik bolygatás alkalmával mézshabarcs került még a koponya belsejébe is.

A harmadik patinás koponya 60—65 éves férfié. A széles zöld patinasáv a homlokról itt is körülvonul a nyakszirtre. Hosszúfejűsége, alacsony, rézsutos homloka, az előredomborodó glabella, a felső szemgödri szél sajátos konfigurációja ezt a koponyát a Margit-szigeten Béla macsói herceggel együtt talált, legnagyobb valószínűség szerint szintén árpádházi vérből való, fiatal férfi koponyájával hozza típusbeli rokonságba. A negyedik patinás koponya 50 év körüli nőé. Arca sajnos teljesen hiányzik. Ha e koponyák többi részeit és a hozzájuk tartozó hosszú csontokat is sikerülni fog megtalálni, esetleg személy szerinti azonosításukról is szó lehet.

Ime mindezek pozitív eredményei a múlt évi ásatásnak.

Még nagyobb jelentőségű a magyarság antropológiája szempontjából az a körülbelül 121 csontváz, amelyet a mostani ásatás alkalmával a tudományos vizsgálatok számára sikerült megmentenünk. Már típusukból is kétségtelen, hogy nagyobb részük az árpádkori magyarság törzsökös részéből származik, mert épen azok a típusok vannak közöttük nagyobb számban képviselve, amelyek eddig a régészeti ásatások alapján is a magyarságra legjellemzőbbnek bizonyultak. E hatalmas anyagnak még rendezésével, tisztogatásával és praeparálásával sem vagyunk készen. Még nagyobb munka lesz azok tudományos feldolgozása. Ezért annak ismertetésével itt most nem is foglalkozom.

E csontvázak színe, megtartási állapot a beszédes tanubizonysága annak a kegyetlen zivataros multnak, amely nemcsak Szent István bazilikáját, de a körülötte eltemetett árpádkori magyarokat sem engedte nyugodtan pihenni. A talált csontvázaknak

61 %-je férfi, 28 %-je nő és csak 11 %-je gyermek. Ez teljesen ellenkezik a honfoglaláskori sírokban eddig tapasztalt aránnyal, mely szerint több volt a sírokban a nő s aránylag sok a gyermek. A férfiak nagyobb számának egyik oka itt az, hogy az eltemetettek között papok is vannak, a másik pedig, hogy bizonyára nem temetkezhetett itt akárci, hanem csak engedéllyel az előkelőbb családok. Erre vall a gyermeksírok kicsi száma is. Sőt úgy látszik, e területre is jutott koronásfő. Az egyik csontváz koponyájának nagy zöldes patinája mely az egész homlokot betakarja, a koponyának III. Bélára emlékeztető típusa, valamint a koponya felett talált vörös márvány lap s a sír bolygatottsága e feltevést nagyon is valószínűsíti.

Hogy antropológiai szempontból milyen érdekes esetek fordulnak elő s esetleg későbbi személyazonosítási szempontból milyen fontos bizonyítékokat lehet találni, arra csak néhány példát említek.

Az egyik sírban dinári típusu férfi csontvázat találtunk, kinek jobboldali sipcsontja életében eltörött és összeforradt. Ugyancsak eltörött balkarjának singcsontja is. A két darab azonban a helytelen kezelés következtében nem tudott összeforradni, sőt a többszöri mozgatás folytán köröskörül a törési felület szélein új izülő lap volt képződőben. Az illetőnek rettenetes fájdalmai lehettek, amíg a két törött csontfél között izület keletkezett. Törött karú vagy lábú egyén különben több is előkerült. Ugyancsak feltűnő a csontvázokon a köszvényre valló kóros elváltozások nagy száma. Az egyik csontvázzal megállapítható, hogy a tulajdonosa életében pupos volt, egy másiknak pedig a koponyán látható csákányütés okozta halálát.

Ime egy kis mutató abból, amit a székesfehérvári püspökerti korhadt csontvázak beszélni tudnak arról az eseménydús, hatalmas történelmi viharokban gazdag multról, melyben Szent István bazilikájának és környékének egy évezreden át része volt. Meg vagyok győződve, hogy a rendszeres ásatásoknak tovább folytatása még sok ilyen bizonyítékot tudna szolgáltatni úgy a bazilika története, mint a magyar fajkutatás számára. *Bartucz Lajos.*

A feltárás műszaki adatai.

Ünnepélyes kapavágás 1936 április 16-án. Az ásatási munka kezdése április 29-én. Első alapfalrészlet 2 méter mélységben május 4-én tűnt elő.

A feltárás 28 hétig tartott (november 6-ig). A munkanapok száma 153 volt. Mánkáslétszám 8—43 között váltakozott. Összesen 689 munkásnak 3,457 napszámot fizetett ki az ásatás

vezetőség 7,904·23 P összeggel. A feltárt terület nagysága kereken 3,200 m².

Az ásatásoknál kitermelt földmennyiség 10,527 fuvart igényelt. (Kb. 9.000 m³ föld). E földmennyiség legnagyobb részét a hosszúsátatéri összekötő út építéséhez irányította a város. Ezenkívül 589 kocsi kő, aszfalttörmelék, kivágott fa, járdaszegélykő szállítatott el. A fuvardíjak végösszege 10,718·20 P.

Építményekre (munkásbódé, szerszámkamra, deszkakerítések, támfalak) 3,232·77 P, szerszámokra pedig 71·43 P fordított.

Irodai költség 388·24 P volt, apró kiadások (fényképezés, utiköltség) címén 354·87 P számoltatott el.

Az ásatásvezető mérnök és az antropologus-tanár díjazása 2,231·18 P volt.

A feltárás összköltsége kereken 26,000 P.

Dr. Lux Kálmán műegyetemi magántanár, a Műemlékek Orsz. Bizottságának műszaki tanácsosa és az ásatás irányítója 26 ízben tartott szemlét.

A látogatók számát nem jegyezte az ásatásvezetőség, mert a terep nehezen járható volta miatt csak kivételes esetben adott a megtekintésre engedélyt.

Hóman Bálint dr. kultuszminiszter 4, *Shvoy Lajos* megyéspüspök 9 ízben, *Gerevich Tibor dr.* a Műemlékek Orsz. Biz. elnöke pedig 1 ízben tekintette meg az ásatási munkálatokat.

A Székesfehérvári és Fejérmegyei Múzeum vezetősége úgyszólván minden munkanapon jelen volt és a feltárás minden mozzanatában részt vett. A városi és megyei hatóságok részéről leggyakoribb látogató *Gróf Széchenyi Viktor* főispán (14 ízben) és *Csitáry G. Emil dr.* polgármester (29 ízben) voltak.

Az Embertani Intézet igazgatója: *dr. Bartucz Lajos* egyet. m. tanár 6-szor utazott le sírfeltárási munkálatok végzésére és ellenőrzésére.

A sírokon kívül és az eredeti helyen fekvő fal és kőrészeket nem számítva 545 sorszám alatt kb 3,000 db. faragott kő, mozaik, pénz, érem, ágyugolyó, cserép, stb. leltározatott.

Kiss Dezső.

Ma még őskoronázó templomunk kibontott maradványait mint fátyol deszkapalánk takarja. A feltárások tovább már nem igen lesznek. További feladat az, hogy a romok konzerválva és ahol a művészeti érdek azt megengedi, kiegészítve megfelelő környezettel vétessenek körül. Meg vagyunk győződve, ha ez szakembereinknek sikerül, amiben nincs kétség, olyan látványossággal gyarapszik Székesfehérvár, mely tömegesen vonja ide a külföldieket is. Ezek látva középkori kulturánknak e mo-

numentális emlékét, nemcsak gyönyörrel telve, de a magyar nemzet iránt érzett tiszteletük öregbedésével távoznak innen. Honfitársainknak pedig legyen ez a hely zarándokhely, ahol Szent István, Szent Imre és magyar királyok teste porladoztak és a gyepszőnyeg között virágágyakból kiemelkedő romok feletti légkör a régi dicsőség illatával van telítve. Legyen ez élesztője szebb jövőbe vetett reményünknek és annak a minden akadállyal megküzdő nemzeti öntudatnak: egy népnél sem vagyunk silányabbak.

Marosi Arnold.

Árpád-házi királystrok a bazilikában.

Adatok a városháza multjához.

Az új városháza immár befejezéséhez közeledik. Dr. Kotsis Iván műegyetemi tanár tervei alapján nemsokára barokk monumentálissal ott fog díszelgni az új épület az egykorú Zichy-palota nemes stílusában és ódon verete harmonikus egységet képez majd a régi városháza és a székesegyház épületével. A régi városháza egyes épületrészeinek lebontásával föltárult ismét a föld itt a Belváros szívében és betekintést engedett korábbi századokba.